

Функціональний профіль міста як вектор соціально-економічного розвитку суспільства

Функціональний профіль, або функціональна спеціалізація міста означає зосередження найбільшої кількості зайнятого населення міста за певними видами економічної діяльності. Функціональне призначення міста визначають профіль виробничої діяльності містоутворюючих підприємств і спеціалізація в структурі суспільного поділу праці.

Функціональний профіль може бути правильно визначений тільки шляхом аналізу повної господарської структури міста з використанням системи кількісних показників. Серед них – індекс спеціалізації, який обчислюється за формулою: $Si = (Ni - Nj) / Nj$, де Si – індекс спеціалізації міста i за галуззю N ; Ni – частка галузі N у сукупній зайнятості міста i ; Nj – частка галузі N у сукупній зайнятості в країні [1]. Тобто якщо величина міста визначається чисельністю населення міста, то функціональна спеціалізація відбиває структуру зайнятості населення міста.

В загальному випадку за функціональним профілем міста поділяють на монофункціональні (з домінуванням однієї функціональної спеціалізації) і багатофункціональні.

Більшість сучасних міст, у тому числі всі великі, є багатофункціональними. За ознакою їх функціонального призначення також виокремлюють: адміністративні центри територій; промислові міста (з домінуванням підприємств обробної промисловості); ресурсодобувні (з домінуванням підприємств добувної промисловості); агропромислові (з переважанням підприємств з переробки сільськогосподарської продукції і постачання сільському господарству техніки та інших ресурсів); транспортні вузли і порти (залізничні, морські, річні, змішані). Свої особливості мають курортні міста, наукогради, закриті адміністративно-територіальні утворення [2].

Аналізуючи проблеми зайнятості населення великих міст, як віддзеркалення функціональної спеціалізації, слід виходити з того, що забезпечення зайнятості (створення робочих місць, організація та оплата праці тощо) здійснюється на підприємствах, в установах і організаціях міста. Проте в умовах ринкової економіки розв'язання проблем зайнятості, тим більше створення умов ефективної зайнятості, неможливе без узгодження інтересів та приватно-суспільного партнерства роботодавців (бізнесу) і міста (міських органів влади). Місто ж, розв'язуючи проблеми зайнятості населення, само поступово набуває ознак «міста-підприємця» [3; 4, с. 6], «міста-корпорації» [5; 6], «міста-квазіпідприємства» [7].

На наш погляд, використання понять «місто-підприємець» і «місто-корпорація» є слушним. Відомо, що економічна наука трактує підприємництво як: 1) *економічний ресурс суспільства*, який виконує функції, спрямовані на оптимальне використання обмежених ресурсів з метою максимального задоволення суспільних потреб: визначення та здійснення ефективної комбінації факторів виробництва, інновації, контроль за витратами тощо; 2) *особливий вид економічної поведінки суб'єкта господарювання* з метою максимізації прибутку на базі задоволення суспільного попиту; 3) *особливий тип господарської діяльності*, ознаками якої є: самостійність, інноваційність, ризикованість, економічна (майнова) відповідальність, досягнення економічних і соціальних результатів та одержання прибутку як мета підприємця [8, с. 136].

Сучасні великі міста діють саме як підприємці. Вони згуртовані, мають економічні, соціальні й політичні ресурси, об'єднані в єдиний організаційний комплекс, що містить у собі мотиви, ресурси та загальну ідею міського розвитку, яку підтримують і поділяють ділові кола і населення міста, готові до конкуренції з іншими містами за залучення ресурсів розвитку, уміло себе рекламують, інвестиційно привабливі [1; 3].

Великі міста виконують і суто підприємницькі функції, а саме:

1) *функцію центру економічної діяльності*. Велике місто сприяє локалізації та концентрації різних видів економічної діяльності на своїй території за рахунок кумулятивних ефектів економії, обумовленої масштабами виробництва (витрати виробництва одного підприємства скорочуються завдяки та в міру зростання сукупного обсягу виробництва на території міста), з якими поєднуються ефекти економії на транспортних витратах, пов'язаних з використанням переваг місцеположення (близькості до джерел матеріальних і кредитних ресурсів, до ринків збуту, до значних транспортних вузлів). Завдяки ж різноманіттю форм контактів, які забезпечуються цією функцією, стає можливим здійснення на його території контролю, кооперації та координації, що виявляє економію агломерації, пов'язану зі зниженням трансакційних витрат. Особливий вид зовнішньої економії пов'язаний із спеціалізованими послугами, що надаються міським господарством підприємствам і населенню (наявність розвиненої соціальної та інноваційної інфраструктури);

2) *функцію центру інновацій*. Місто забезпечує сприятливі умови для формування нових технологій і продуктів на початковій фазі їх життєвого циклу – від винаходу до першого запуску в промислове виробництво та виходу на ринок. Завдяки цьому безліч малих підприємств, саме існування яких визначене процесами інновації, тяжіють до розміщення в містах і особливо великих. Інноваційна функція міста формує привілейовану територію, на якій здійснюється передавання технічних, наукових і гуманітарних знань;

3) *функцію центру зайнятості*. Остання полягає в наданні значної кількості робочих місць, які або знов створюються або модернізуються в різних галузях економіки міста. Дана функція також забезпечує й задоволення потреб підприємств (організацій) різних форм власності в робочій силі різного кваліфікаційного та інтелектуального рівня. Великі міста-підприємці беруть на

себе також функцію оптимального використання трудових ресурсів з метою максимізації прибутку суб'єктів господарювання (підприємств) та максимального задоволення суспільних (муніципальних) потреб;

4) *функцію покупки локальних суспільних благ*, що передбачає реалізацію й оплату виробництва та розподіл суспільних благ для населення міста. До таких благ відносять інженерно-технічні (централізоване теплопостачання, міські дороги, вуличне освітлення та ін.), соціальні (освіта, охорона здоров'я, охорона громадського порядку тощо) й управлінські (генеральне планування) блага, що забезпечують життя міського населення. Причому великі міста є центрами з надання локальних суспільних благ. Тут представлено їх найповніший спектр, найбільшою є й зона обслуговування (коло потенційних користувачів). Тому жителі міст мінімізують витрати, пов'язані з доступом до локальних суспільних благ, відповідно час доступності до системи обслуговування, а жителі сіл і малих міст для отримання багатьох видів обслуговування вимушені здійснювати поїздки в більші міста і нести додаткові витрати;

5) *функцію територіального (муніципального) управління*. Місто – це не тільки місце функціонування суспільних механізмів, орієнтованих на встановлення контактів і обміну між людьми, але й найчастіше адміністративний центр регіону, місце, з якого відбувається регулювання економіки та встановлюється територіальний контроль. В умовах же повсюдного розростання управлінського сектора зайнятості велике місто автоматично означає наявність великої кількості робочих місць у самих державних установах.

Проаналізуємо детальніше накопичувальні ефекти у сфері зайнятості (функцію центру зайнятості) великого міста. Спочатку міста концентрують у собі певну кількість виробничих (промислових) підприємств завдяки нижчим витратам при організації великомасштабного виробництва. Вони мають можливість отримувати додатковий прибуток, а також додатковий ефект від використання високорозвинутої інфраструктури міста. Підприємства, на яких виявляється помітна економія масштабу, обумовлена агломерацією, стають *містоутворюючими*, формують первинний полюс майбутнього великого міста.

Містоутворюючі об'єкти, з точки зору теорії економіки міста, – це основа всієї життєдіяльності міста, починаючи від його виникнення, під час розвитку та функціонування. Результати їхньої діяльності спрямовані на виробництво товарів і послуг, вони є «покупцями» робочої сили, формують сферу зайнятості у місті, а також виконують функції, що виходять за межі даного міста. Містоутворюючі підприємства визначають функціональний профіль міста, його місце в системі функціональних взаємозв'язків, що склалися в тому чи іншому регіоні.

О. М. Трофімовою [9] доведено, що містоутворююче підприємство прямо й опосередковано впливає, насамперед, на муніципальних акторів. Прямий вплив чиниться на: чисельність населення в економіці, обсяг промислового виробництва, середній рівень заробітної плати, обсяг інвестицій, доходи місцевого бюджету, вартість основних фондів. Безпосередні об'єкти впливу –

це об'єкти соціальної та комунальної інфраструктури, що перебувають на балансі підприємства та водночас виконують функції життєзабезпечення міста. Форми опосередкованого впливу складніші. З одного боку, сучасне містоутворююче підприємство намагається усунути обслуговуючі та допоміжні види діяльності (транспортні, ремонтні, фінансові структури та ін.), виділити їх в самостійний бізнес на міському, регіональному і міжрегіональних ринках, що активізує і диверсифікує економічне життя на території міста. З другого боку, функціонування великого виробничого комплексу на території формує попит на різні послуги, в тому числі консультативні, юридичні, аутсорсингові, фінансові тощо, що відповідно дає можливості для розвитку на території сектора послуг.

Чим більшим є місто, тим вищий ступінь диверсифікації його діяльності, тим більша кількість суб'єктів господарювання бере участь у реалізації його містоутворюючих функцій. Якщо для моно-міст містоутворюючу базу формує одне єдине підприємство, то для міст з диверсифікованою структурою містоутворюючі підприємства формують цілий «портфель міських функцій» [10].

Утім, значна частина підприємств невиробничої сфери міста завжди залишатиметься *містообслуговуючими*. Їх найважливішою складовою частиною є міське господарство, що включає підприємства ЖКГ і побутового обслуговування населення, пасажирський транспорт, установи охорони здоров'я та соціального забезпечення, освіти, культури і мистецтва. Ці об'єкти виконують внутрішні функції, пов'язані з наданням локальних суспільних благ (виробництвом послуг) для задоволення потреб населення. Роль таких підприємств у створенні робочих місць і забезпеченні зайнятості постійно зростає.

Концентрація виробничих підприємств, у свою чергу, стимулює створення робочих місць і зайнятість у вторинному секторі економіки, оскільки містоутворюючі підприємства міста потребують: а) розвиненого ринку факторів виробництва, що мотивує розміщення в місті підприємств-постачальників ресурсів (проміжної продукції) і послуг; б) розвиненого ринку для своєї продукції, що привертає увагу підприємств, орієнтованих на кінцевий споживчий попит. Розвиток видів діяльності, орієнтованих на задоволення потреб містоутворюючих підприємств, відбувається навіть у тих випадках, коли у відповідних видах виробництва відсутні ефекти масштабу. Надалі цей процес стає кумулятивним, він привертає підприємства різних галузей, у тому числі й таких, які не пов'язані безпосередньо з початковим виробництвом на містоутворюючих підприємствах. Як наслідок – скорочується частка промислового виробництва і відповідно зайнятість у промисловості і, навпаки, зростає частка роздрібної торгівлі та введення в експлуатацію житла і частка населення, зайнятого в цих галузях.

Особливе місце в інфраструктурі сучасного міста займають послуги для бізнесу. Для більшості фірм є економічно вигідним не створювати спеціалізовані відділи з дослідження ринків збуту або підбору кадрів, а

користуватися послугами відповідних компаній, що надають таку інформацію. Остання стає продукцією, яка може відігравати роль перехідного продукту і купуватися іншими підприємствами для виробництва нової інформації, сприяти реалізації виробничої функції підприємства. Для завоювання та збереження конкурентних позицій у багатьох випадках критично важливим виявляється також отримання послуг управлінського, інноваційного, освітнього характеру. У такий спосіб фірми великого міста дістають доступ до вищих і спеціалізованих функцій, а в місті розвивається сфера зайнятості в третинному секторі економіки. При цьому такі види трудової діяльності, як фінансове і юридичне обслуговування, інформаційні послуги, специфічні послуги для бізнесу, відносять до четвертинного сектора економіки міста та зайнятості. А послуги, які вимагають особливого рівня кваліфікації персоналу, скажімо, освіта, медицина та ін., – до п'ятиринного сектору [11, с. 55].

Останнім часом у всьому світі відбувається швидке зростання зайнятості в групі послуг високого рівня, які орієнтовані на обслуговування бізнесу, і значно повільніше – у звичайних галузях послуг. Причому концентрація робочих місць із обслуговування бізнесу відбувається насамперед у великих містах, де розташовані головні офіси найбільших корпорацій [11, с. 104]. Вони пропонують робочі місця не тільки для висококваліфікованих спеціалістів із фінансів, права, роботи з персоналом, а й досить рутинні робочі місця, наприклад, із канцелярського обслуговування.

Звернемо увагу й на те, що швидкий розвиток у містах сфери послуг викликаний не лише загальноцивілізаційною тенденцією. Постійне та стрімке зростання виробництва, створення нових виробничих потужностей у певний момент призводить до того, що місту просто не вистачає своєї території для концентрації всіх підприємств, розширення виробництва та для розвитку нових галузей. Іншими словами, великі міста мають обмежені можливості для створення робочих місць у виробничій сфері. Крім того, розвинені країни вже давно зіткнулися з транспортними («пробки»), екологічними (забруднення довкілля) та соціально-економічними (скажімо, нестачею вільних територій для будівництва житла) проблемами великих міст [12, с. 94-98].

Виходом із такої ситуації стають, по-перше, залучення до вирішення проблем виробничої зайнятості приміської зони, створення міст-супутників, а по-друге, деіндустріалізація великих міст. Причому нинішня деіндустріалізація міст жодним чином не означає «доіндустріалізацію». Навпаки, сучасні великі міста дедалі більше рухаються від виконання індустріальних (виробничих) до постіндустріальних функцій, створюючи і розвиваючи підприємства науки, освіти, фінансів тощо. Підприємства невиробничої сфери пропонують працездатному населенню велику кількість нових робочих місць і при цьому займають незначну площу міської території.

Саме великі міста першими стали на шлях перетворення з «*міст-робітників*», що вирізнялися переважним розвитком промисловості, на «*міста-підприємців*», в яких зосереджено велику кількість інших видів економічної діяльності та сфер зайнятості і які є ознакою ринкової економіки. У перспективі

слід очікувати формування «міст-науковців». Для них містоутворюючими будуть уже підприємства невиробничої сфери.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ореховский П. Муниципальное образование как объект управления [Электронный ресурс] / П. Ореховский. – Режим доступа : http://www.vanconsalt.com/book_124_chapter_4_Glava_2.
2. Тищенко О. М. Реформування житлово-комунального господарства: теорія, практика, перспективи: монографія / О. М. Тищенко. – Х. : ВД «ІНЖЕК», 2008. – 368 с.
3. Огородник І. Управління економічною безпекою великого міста [Електронний ресурс] / І. Огородник. – Режим доступу: http://www.nbuu.gov.ua/Portal/natural/VNULP/Komp-nauky/2010_663/33.pdf.
4. Єгоров О. М. Ефективне управління містом в умовах соціально орієнтованих ринкових реформ : автореф. дис. канд. наук з держ.упр. : 25.00.04 / О. М. Єгоров; [Донецьк. держ. акад. управління Міністерства освіти та науки]. – Донецьк, 2001. – 14 с.
5. Васильєва О. М. Управління соціально-економічним розвитком монофункціональних міст України: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.04 / О. М. Васильєва; [Національна академія державного управління при Президентові України]. – К., 2004. – 21 с.
6. Костерін В. О. Управління економічним комплексом великого міста: автореф. дис... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / В. О. Костерін; [Українська академія державного управління при Президентові України]. – К., 2002. – 23 с.
7. Николаева Н. А. Конкурентоспособность города: взгляд зарубежных ученых [Электронный ресурс] / Н. А. Николаева // Маркетинг в России и за рубежом. – 2001. – № 6. – Режим доступа: <http://www.mavriz.ru/articles/2001/4/135.html>.
8. Основи економічної теорії : підручник / [за заг. ред. д-ра екон. наук, проф. Л. С. Шевченко]. – Х. : Право, 2008. – 448 с.
9. Трофимова О. М. Теоретические предпосылки формирования территориально-производственных систем в регионе [Электронный ресурс] / О. М. Трофимова // Научный вестник Уральской академии государственной службы. – 2009. – Вып. № 4 (9). – Режим доступа: <http://www.vestnik.uapa.ru/issue/2009/04/12>.
10. Тургель И. Д. Теоретико-методологические аспекты исследования жизненного цикла города [Электронный ресурс] / И. Д. Тургель // Научный вестник Уральской академии государственной службы. – 2008. – Вып. № 3 (4). – Режим доступа: <http://www.vestnik.uapa.ru/issue/2008/03/14>.
11. Занадворов В. С. Экономика города. Вводный курс : учеб. пособие / В. С. Занадворов, А. В. Занадворова. – М. : ИКЦ «Академкнига», 2003. – 272 с.
12. Гонтарева Д. Н. Современные тенденции развития городской экономики: отечественная и зарубежная практика / Д. Н. Гонтарева //

Экономический вестник Ростовского государственного университета. – 2008. – № 1. – Ч. 2. – Т. 6. – С. 94–98.